

Spis treści

Przedmowa	13
ROZDZIAŁ 1. Inspiracje ideologiczne – utopie i marksizm	17
1.1. Poprzednicy marksizmu	17
1.1.1. Wczesne utopie – Platon, Morus i inni	17
1.1.2. Spuścizna rewolucji francuskiej	21
1.1.3. Między utopią a socjalizmem	23
1.1.3.1. Claude Saint-Simon	23
1.1.3.2. Karol Fourier	24
1.1.3.3. Robert Owen	26
1.2. Marksizm o gospodarce socjalistycznej	28
1.2.1. Wprowadzenie	28
1.2.2. Fryderyka Engelsa <i>Zasady komunizmu</i>	31
1.3. Sfera własności – gospodarka bez prywatnych właścicieli	33
1.3.1. Imperatyw likwidacji własności prywatnej	33
1.3.2. Kształt i skutki przyszłych stosunków własnościowych	37
1.4. Sfera regulacji – gospodarka jako jedna wielka fabryka	38
1.4.1. Dlaczego system scentralizowany?	38
1.4.2. Mechanizm regulacyjny systemu scentralizowanego	41
1.5. Pozostałe odniesienia do gospodarki socjalistycznej	44
1.5.1. Teoria wartości opartej na pracy i koncepcja pracy bezpośrednio społecznej	44
1.5.2. Prymat produkcji nad konsumpcją	46
1.5.3. Praca produkcyjna i nieprodukcyjna oraz przodująca rola klasy robotniczej	47
1.5.4. Zbędność normalnego pieniądza i idea pieniądza pracy	49
1.6. Pomarksowskie wyobrażenia gospodarki socjalistycznej	51
1.7. Rekapitulacja i wnioski	53
ROZDZIAŁ 2. Inspiracje praktyczne – gospodarka radziecka	57
2.1. Rosja przedrewolucyjna	58
2.1.1. Dlaczego w Rosji?	58
2.1.2. Idee społeczne i myśl marksistowska	60
2.1.3. Lenin i leninizm	63
2.2. Kapitalizm państwowy	67
2.2.1. Geneza i istota	67
2.2.2. Sfera własności	70
2.2.3. Sfera regulacji	72

2.3. Komunizm wojenny	73
2.3.1. Wprowadzenie	73
2.3.2. Sfera własności	75
2.3.3. Sfera regulacji	76
2.3.4. System finansowy i elementy gospodarki bezpiętniej	78
2.3.5. Podsumowanie	80
2.4. Nowa Polityka Ekonomiczna	81
2.4.1. Przyczyny i uzasadnienie	81
2.4.2. Sfera własności	82
2.4.3. Sfera regulacji	85
2.4.4. Pieniądz i system finansowy	87
2.4.5. Wyjście z NEP-u	88
2.4.6. Podsumowanie	90
2.5. Stalinizm gospodarczy	91
2.5.1. Wprowadzenie	91
2.5.2. Sfera własności	92
2.5.3. Sfera regulacji – centralne planowanie	95
2.5.3.1. Instytucjonalne i teoretyczne podstawy centralnego planowania	95
2.5.3.2. Początki praktyki centralnego planowania	97
2.5.4. Szczególne instytucje sfery regulacji	98
2.5.5. Przyspieszona industrializacja, jej zasady i skutki	101
2.5.6. Dojrzały stalinizm	103
2.6. Ekonomia w okresie budownictwa socjalizmu w Rosji	106
2.6.1. Problem okresu przejściowego	106
2.6.2. Dyskusje teoretyczne okresu NEP-u	108
2.6.3. Zasady planowania centralnego i koniec niezależnej myśli ekonomicznej	110
2.6.4. Józefa Stalina <i>Ekonomiczne problemy</i>	111
2.6.5. Uniwersalne implikacje	113
2.8. Rekapitulacja i wnioski	116
ROZDZIAŁ 3. Instalowanie gospodarki socjalistycznej w Polsce (1944–1948)	121
3.1. Dziedzictwo II Rzeczypospolitej i okresu okupacji	121
3.1.1. Sytuacja przedwojenna	121
3.1.2. Gospodarka na ziemiach polskich w okresie wojny i okupacji	123
3.1.3. Deklaracje programowe ważniejszych sił politycznych	124
3.1.3.1. Deklaracja PPR	125
3.1.3.2. Deklaracja Rady Jedności Narodowej	125
3.1.3.3. Manifest PKWN	127
3.2. Wyłanianie się nowego systemu gospodarczego (1944–1946)	128
3.2.1. Rozwój sytuacji politycznej i gospodarczej – demokracja ludowa	128
3.2.2. Koncepcje ekonomiczne partii politycznych	130
3.3. Koniec złudzeń – w kierunku modelu radzieckiego (1947–1948)	133
3.3.1. Sytuacja polityczno-gospodarcza i jej zewnętrzne determinanty	133
3.3.2. Spory teoretyczno-ideologiczne	136
3.3.3. Dyskusja CUP-owska	137
3.4. Zmiany systemu gospodarczego – sfera własności	141

3.4.1. Nacjonalizacja przemysłu	141
3.4.1.1. Okres przed ustawą nacjonalizacyjną	141
3.4.1.2. Ustawa nacjonalizacyjna i jej skutki	143
3.4.2. Upaństwowienie sektora bankowego	145
3.4.3. Reforma rolna	147
3.4.4. Tworzenie nowych przedsiębiorstw państwowych	149
3.4.5. „Bitwa o handel” i przejęcie własności drobnokapitalistycznej	151
3.5. Zmiany systemu gospodarczego – sfera regulacji	154
3.5.1. Planowanie ogólnogospodarcze	154
3.5.2. Problem stanowienia cen	156
3.5.3. Zarządzanie gospodarką narodową	158
3.5.4. Partycypacja załóg pracowniczych w zarządzaniu przedsiębiorstwami	161
3.5.5. Inne regulacje antyrynkowe	162
3.5.5.1. Regulowanie wynagrodzeń	162
3.5.5.2. Regulacje siłowe	164
3.6. Rekapitulacja i wnioski	165
ROZDZIAŁ 4. Stalinizm i odwilż (1949–1958)	168
4.1. Gospodarka okresu stalinowskiego	168
4.1.1. Koncepcja uprzemysłowienia i plan sześcioletni	168
4.1.1.1. Teoretyczne przesłanki industrializacji	168
4.1.1.2. Plan sześcioletni. Założenia i cele	169
4.1.1.3. Przebieg realizacji planu sześcioletniego	171
4.1.1.4. Efekty planu sześcioletniego	173
4.1.2. Dokończenie zmian w sferze własności	175
4.1.2.1. Kolejny etap nacjonalizacji	175
4.1.2.2. Próba kolektywizacji wsi	178
4.1.3. Likwidacja resztek rynku i nowe zasady regulowania gospodarki	179
4.1.4. Kształtowanie przedsiębiorstwa socjalistycznego	180
4.1.5. Polska myśl ekonomiczna w okresie stalinizmu	184
4.1.6. Rekapitulacja i wnioski	185
4.2. Odwilż połowy lat 50. i jej skutki	188
4.2.1. Ogólna sytuacja polityczna za granicą i w kraju	188
4.2.1.1. Okres przed rokiem 1956	188
4.2.1.2. Przełomowy rok 1956	190
4.2.2. Krytyka dotychczasowej polityki gospodarczej	191
4.2.2.1. Okres do VIII plenum KC	191
4.2.2.2. Wystąpienie Władysława Gomułki na VIII plenum KC	193
4.2.3. Idea samorządności pracowniczej i zmiany funkcjonowania przedsiębiorstw	194
4.2.3.1. Rozwój i upadek rad robotniczych	194
4.2.3.2. Od modelu scentralizowanego do modelu mieszanego	196
4.2.4. Pozostałe skutki październikowego przełomu	199
4.2.5. Szybki koniec odwilży	202
4.3. Rekapitulacja i wnioski	203
ROZDZIAŁ 5. Dojrzały socjalizm (1959–1981)	206
5.1. Nasza mała stabilizacja	206
5.1.1. Drugi etap uprzemysłowienia i jego uwarunkowania	206
5.1.2. Stagnacja na niskim poziomie	208

5.1.2.1. Słabnące tempo rozwoju	208
5.1.2.2. Nieśmiałe próby poprawy sytuacji	209
5.1.2.3. Zastój sektora prywatnego	211
5.1.2.4. Namiastki normalności	212
5.1.3. Próby usprawnienia systemu funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych	214
5.1.4. Niewydolność sierpniowego socjalizmu	217
5.2. Gierkowska prosperity i jej upadek	219
5.2.1. Idee ekonomiczne nowej ekipy	219
5.2.2. Okres wzrostu	222
5.2.3. Koncepcja Wielkich Organizacji Gospodarczych (WOG-ów)	226
5.2.3.1. Geneza, cele i założenia systemu WOG-ów	226
5.2.3.2. Ocena systemu WOG-ów	227
5.2.4. Koniec złudzeń	229
5.2.4.1. Symptomy załamania systemu	229
5.2.4.2. Przełomowy rok 1976	231
5.2.5. Przyczyny porażki – polityka gospodarcza	233
5.2.5.1. Woluntaryzm i nieodpowiedzialność w sferze inwestycji	233
5.2.5.2. Nadmierne zadłużanie kraju, życie na kredyt	235
5.2.5.3. Zasadnicze, motywowane ideologicznie błędy w polityce rolnej	236
5.2.5.4. Nieracjonalna polityka płac, cen i zaopatrzenia rynku	238
5.2.6. Przyczyny porażki – nieracjonalność systemowa gospodarki socjalistycznej	239
5.3. Załamanie gospodarcze i próby wyjścia	241
5.3.1. Bankructwo ideologii socjalistycznej	241
5.3.2. Lata 1977–1981: sytuacja gospodarcza	242
5.3.3. Pierwsze próby głębszych zmian	245
5.3.3.1. Geneza i założenia reformy gospodarczej	245
5.3.3.2. Program „Samorządna Rzeczpospolita”	249
5.4. Rekapitulacja i wnioski	251
ROZDZIAŁ 6. Upadek systemu	255
6.1. Reforma gospodarcza i jej zawartość	255
6.1.1. Wprowadzenie	255
6.1.2. Zmiany w sferze własności – przedsiębiorstwo samorządowe	256
6.1.3. Zmiany w sferze regulacji – rozluźnienie centralnego planowania	259
6.1.3.1. Ustawa o planowaniu społeczno-gospodarczym i jej znaczenie	259
6.1.3.2. Ustawy bankowe	260
6.1.3.3. Ustawa o cenach	261
6.1.4. Przebieg reformy i sytuacja gospodarcza	262
6.1.5. Podsumowanie	265
6.2. Szczególne cechy gospodarki polskiej lat 80.	267
6.2.1. Zadłużenie zagraniczne i jego konsekwencje	267
6.2.2. Reglamentacja zaopatrzenia ludności	268
6.2.3. Dolaryzacja gospodarki	270
6.3. Regres i rozwój sektora prywatnego	271
6.3.1. Uwagi wprowadzające	271
6.3.2. Prywatne rodzinne gospodarstwa rolne	273
6.3.3. Prywatne rzemiosło i drobna przedsiębiorczość	273

6.3.4. Przedsiębiorstwa zagraniczne	275
6.3.5. Spółki nomenklaturowe	276
6.4. Agonia gospodarki socjalistycznej	278
6.4.1. Nowe uwarunkowania zewnętrzne i pokolenie '84	278
6.4.2. Sytuacja społeczna i gospodarcza w latach 1985–1988	280
6.4.2.1. Narastanie zniechęcenia społecznego i II etap reformy	280
6.4.2.2. Ostatnie miesiące rządu Zbigniewa Messnera	281
6.4.3. Zmiany w sektorze bankowym	283
6.4.4. Stan gospodarki w drugiej połowie lat 80.	285
6.4.5. Rząd Mieczysława F. Rakowskiego – koniec gospodarki socjalistycznej	287
6.4.5.1. Plan konsolidacji gospodarki narodowej	288
6.4.5.2. Ustawa o działalności gospodarczej i inne działania rządu	290
6.4.5.3. Ekonomiczne aspekty obrad „okrągłego stołu”	291
6.5. Rekapitulacja i wnioski	294
ROZDZIAŁ 7. Teorie gospodarki socjalistycznej	298
7.1. Uwagi wprowadzające	298
7.1.1. Trzy nurty teoretycznych badań nad gospodarką socjalistyczną	298
7.1.2. Planowanie centralne jako podstawowy problem teorii gospodarki socjalistycznej ..	300
7.1.3. Zakres pojęciowy gospodarki socjalistycznej	303
7.1.3.1. Gospodarka socjalistyczna w sensie politologicznym i ekonomicznym	303
7.1.3.2. Relacja między cechami konstytutywnymi gospodarki socjalistycznej	305
7.1.4. Określenie celu gospodarki socjalistycznej	306
7.2. Teorie funkcjonowania gospodarki socjalistycznej	309
7.2.1. Cechy konstytutywne i modelowe systemu gospodarki socjalistycznej	309
7.2.2. Model scentralizowany (nakazowo-rozdzielczy)	311
7.2.2.1. Rola centrum gospodarczego i struktura modelu	312
7.2.2.2. Jednostki wykonawcze	313
7.2.2.3. Podsumowanie i ocena	314
7.2.3. Model zdecentralizowany (socjalizm rynkowy)	315
7.2.3.1. Ogólna charakterystyka	316
7.2.3.2. Miejsce i rola przedsiębiorstwa	317
7.2.3.3. Podsumowanie	318
7.2.4. Prymaty – pseudoteoretyczne podstawy gospodarki socjalistycznej	319
7.2.5. Przedsiębiorstwo socjalistyczne	322
7.2.5.1. Problemy teorii przedsiębiorstwa w socjalizmie	322
7.2.5.2. Przedsiębiorstwo samorządowe (partycypacyjne) i model iliryski	325
7.2.5.3. Zakłady pracy i ich szczególne funkcje	326
7.3. Teoretyczne koncepcje gospodarki socjalistycznej w Polsce	328
7.3.1. Zjazd Ekonomistów Polskich i Tezy Rady Ekonomicznej	328
7.3.1.1. Znaczenie II Zjazdu Ekonomistów Polskich	329
7.3.1.2. Dokonania Rady Ekonomicznej	331
7.3.2. Wkład Oskara Langego	332
7.3.2.1. Okres przedwojenny	333
7.3.2.2. Okres Polski Ludowej – dokonania teoretyczne	334
7.3.2.3. Okres Polski Ludowej – poglądy na kształt polskiego modelu gospodarczego ..	337
7.3.3. Polska myśl ekonomiczna wobec teorii gospodarki socjalistycznej	337

7.3.3.1. Michał Kalecki	337
7.3.3.2. Aleksy Wakar i jego szkoła	340
7.3.3.3. Bolesław Kłapkowski	341
7.4. Rekapitulacja i wnioski	343
ROZDZIAŁ 8. Koncepcje systemowej niereformowalności gospodarki socjalistycznej	346
8.1. Milovan Đilas i jego <i>Nowa klasa</i>	346
8.1.1. Władza i własność	347
8.1.2. Sfera regulacji systemu gospodarczego	349
8.2. Alain Besançon i jego <i>Anatomia widma</i>	350
8.2.1. Logika i wewnętrzna struktura gospodarki socjalistycznej	350
8.2.2. Zasadnicze wady gospodarki socjalistycznej	352
8.2.3. Konkluzje	353
8.3. Stefana Kurowskiego <i>Doktrynalne uwarunkowania</i>	354
8.3.1. Wprowadzenie. Prymat polityki nad ekonomią	354
8.3.2. Praktyczne konsekwencje markowskiej teorii wartości	355
8.3.3. Teza o pracy bezpośrednio społecznej i pozór centralnej regulacji gospodarki	357
8.3.4. Uwagi końcowe	358
8.4. Janos Kornai i jego <i>Gospodarka niedoboru</i>	359
8.4.1. Niedobór jako immanentna cecha gospodarki socjalistycznej	359
8.4.2. Reguły zachowania się przedsiębiorstw i miękkie ograniczenia budżetowe	361
8.4.3. Podsumowanie	362
8.5. Włodzimierza Brusa i Kazimierza Łaskiego <i>Od Marksa do rynku</i>	363
8.5.1. Krytyka modelu scentralizowanego i zdecentralizowanego	364
8.5.2. Zasadnicze, nienaprawialne słabości gospodarki socjalistycznej	366
8.6. Jadwigi Staniszkis teoria odrębności ontologicznej socjalizmu	367
8.6.1. Swoistość gospodarki socjalistycznej	368
8.6.2. Problem własności	369
8.6.3. Problem regulacji	370
8.6.4. Państwo produkujące i jego rola gospodarcza	371
8.6.5. Podsumowanie	372
8.7. Ewolucja poglądów dotyczących możliwości usprawnienia gospodarki socjalistycznej	374
8.7.1. Stopniowe poszerzanie pola reform	374
8.7.2. Wczesne koncepcje zmian	376
8.7.3. Kwestia niezbędności prywatyzacji	377
8.7.4. Władysław Baka i <i>Reforma systemu bankowego</i>	379
8.7.5. Adam Lipowski i <i>Mechanizm rynkowy</i>	380
8.8. Rekapitulacja i wnioski	381
ROZDZIAŁ 9. System gospodarki socjalistycznej – próba podsumowania	383
9.1. Uwagi wstępne	383
9.2. Związek polityki i gospodarki	384
9.3. Epistemologia gospodarki socjalistycznej	387
9.4. Fikcja centralnego planowania	390
9.4.1. Uwagi wprowadzające	390
9.4.2. Dwa modele centralnego planisty	392
9.4.3. Heterogeniczność centralnego planisty	394

9.5. Mechanizm regulacyjny gospodarki socjalistycznej	397
9.5.1. Interesy centralnego planisty i modele decyzyjne	397
9.5.2. Nieokreśloność ostatecznych decyzji planistycznych	399
9.5.3. Przetarg polityczno-biurokratyczny – ogólna charakterystyka	400
9.6. Przetargi polityczno-biurokratyczne	402
9.6.1. Przetarg teleologiczny	402
9.6.1.1. Uwagi wstępne	402
9.6.1.2. Mechanizm przetargu teleologicznego	403
9.6.2. Przetarg inwestycyjny	405
9.6.2.1. Uwagi wstępne	405
9.6.2.2. Mechanizm przetargu inwestycyjnego	406
9.6.3. Przetarg realizacyjny	409
9.6.3.1. Uwagi wstępne	409
9.6.3.2. Mechanizm przetargu realizacyjnego	410
9.6.4. Przetarg dystrybucyjny	413
9.6.4.1. Wprowadzenie	413
9.6.4.2. Polityka cen i polityka płac jako obszary regulacji przetargowej	414
9.7. Typologia i periodyzacja gospodarki socjalistycznej	416
9.8. Rekapitulacja i wnioski	420
Zakończenie	422
1. Marksizm jako fałszywa doktryna gospodarki socjalistycznej	422
2. Doświadczenie gospodarki socjalistycznej a kryzys finansowy – wstępne refleksje	426
2.1. Uwagi wprowadzające	426
2.2. Zrozumienie przyczyn kryzysu	426
2.3. Rzut oka w przyszłość	431
ANEKS 1. Dyskusja o racjonalności rachunku ekonomicznego w gospodarce socjalistycznej	434
1. Zarzuty von Misesa i innych	435
2. Modele symulowanego rynku – prezentacja	438
3. Immanentne słabości modeli symulowanego rynku	440
4. Próba oceny i podsumowanie	442
ANEKS 2. Wizja gospodarki socjalistycznej Josepha Schumpetera	445
1. Wprowadzenie. Krytyka systemu kapitalistycznego	445
2. Schumpetera wyobrażenia o socjalizmie	446
3. Podsumowanie	448
Bibliografia	450
Indeks nazwisk	455
Indeks rzeczowy	461